

S. Demirbilek

Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye (salihd@omu.edu.tr)

***Kuanşi İm Pusar*'da Ardışık Cümlelerde Sözcüksel Bağdaşıklık
Unsurları**

Özet

Eski Uygur Türkçesine çevrilmiş eserlerden biri olan *Kuanşi İm Pusar*, Burkan dininin kuzey mezhebi külliyatından *Asil Dinin Nilüfer Çiçeği Kitabı*'nın 25. bölümüdür. Sanskritçe, Çince ve Eski Uygur Türkçesi versiyonları olan bu eserin Eski Uygur kopyalarının Moğol devrinden (XIII yy.) önce oluşturulduğu düşünülmektedir. Eserin metninde, tercümeden kaynaklı pek çok farklı birleşik cümle çeşidi ortaya çıkmıştır. Bunlar dönemin dil özelliklerini ve metin oluşturma metotlarını yansıtan önemli dil birimleridir. Bu yüzden, belge tarama yöntemi ile metnin cümle yapısı incelenmiş, ortaya çıkan sonuçlar arasından hareketle konu daraltılarak sadece ardışık cümlelerin sözcüksel bağdaşıklık unsurlarına odaklanılmıştır. Çalışmada bu unsurlar örneklerle gösterilmiştir. Bu çalışmada taranan metin Şinasi Tekin tarafından yayınlanmıştır. Ardışık cümleler arasındaki anlam ilgisi kuran sözcükler, öncelikle sözcük türüne göre sınıflandırılmış, sonra da hangi anlam ilgisiyle önceki cümleye bağlandığı gösterilmiştir. Bunların sayıları oldukça fazladır. *Kuanşi İm Pusar*'daki bu zengin bağdaşıklık unsurları Eski Uygur Türkçesinin güçlü bir yazı diline sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: *Kuanşi İm Pusar*, Eski Uygur Türkçesi, Bağdaşıklık, Metindilbilim.

S. Demirbilek

Assoc. Prof. Ondokuz Mayıs University, Samsun, Turkey (salihd@omu.edu.tr)

**Lexical Coherence Elements in Consecutive Sentences
in *Kuanşi im Pusar***

Abstract

Kuanşi İm Pusar, which is the 25th chapter of the book “*Asil Dinin Nilüfer Çiçeği*”, is a text based on the canon of scripture of a Burqan religion's sect known to northern branch in Old Uighur Turkish. This text, which has also Sanskrit, Chinese and Old Uighur Turkish versions, is supposed to have been written before the Mongol period (XIII century). In the text, many different types of compound sentences have emerged arising by the differences during the translation processes. These are important language units that reflect the language characteristics of the period and the methods of text creation. Therefore, the sentence structure of the text was examined by the document scanning method and the topic was narrowed down into the lexical coherence elements of consecutive sentences based on the results. The text scanned in this study was published by Şinasi Tekin. Words that establish meaning relation between consecutive sentences are first classified by word type, and then it is shown with which meaning relation it is connected to the preceding sentence. Their numbers are quite high. These rich coherence elements in *Kuanşi İm Pusar* show that Old Uighur Turkish has a strong written language.

Keywords: *Kuanşi İm Pusar*, Old Uighur Turkish, Cohesion, Text Linguistics.

Giriş

Eski Uygur Türkçesi, Türk dilinin gelişim tarihi göz önüne alındığında önemli bir safhayı oluşturmaktadır. Eski Türkçenin ikinci evresi olan bu dönemde Türklerin yaşamlarına paralel olarak dile sosyal ve kültürel pek çok unsur dâhil olmuştur. Türkler yeni yaşam biçimleri, yeni dinler, yeni ticari faaliyetler vb. ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bu yenilik dile pek çok unsurun (kelime, kelime grubu vb.) girmesine de neden olmuştur. Özellikle yeni dini inançlar, beraberinde tercüme eserlerin ortaya çıkmasını da getirmiştir. Ancak bu eserlerin yeterince anlaşıldığı, incelendiği ve duyurulduğu söylenemez.

Eski Uygur Türkçesi, Eski Türkçe döneminin ikinci safhasıdır. Bu dönem de özellikle yeni dinlerin sevkiyle mensup olunan dinin kutsal metinleri Eski Uygurcaya tercüme edilmeye başlanılmıştır. Girişilen bu tercüme hareketiyle birlikte metnin sağlıklı aktarma kaygısından ötürü başta dinî terimler olmak üzere birçok sözcük ve sözcük grubu da dile alıntılanmıştır. Buna ilave olarak farklı birleşik cümle kalıpları da görülmeye başlanmıştır. Ancak bu cümle yapıları da yeterince incelenmemiştir. Yapılan çalışmalar genellikle ses bilimi, biçim bilimi ve anlam bilimine yöneliktir. Eski Uygurca söz dizimi çalışmaları çok daha azdır. Eski Uygur Türkçesinin Türk dili tarihi içerisindeki yerinin tam olarak anlaşılması için söz dizimine yönelik çalışmaların artırılması gerekmektedir. Bu düşünceden hareketle gerçekleştirilen bu çalışmada Eski Uygur Türkçesi metinlerinden *Kuanşi im Pusar*¹'daki ardışık cümlelerde yer alan bağdaşıklık unsurlarından sözcük halindeki unsurlar ele alınmıştır.

Kuanşi im Pusar

Sanskritçesi *Saddharmapuṇḍarīka-sūtra*, Çincesi 觀世音菩薩 Guanshiyin pusa olan ve Eski Uygur çeviri edebiyatında *Kuanşi im Pusar* olarak tanınan eser, Avalokiteśvara Bodhisattvanın, tüm canlılara, çeşitli sebeplerle, Tanrısal gücünden faydalanarak yardım etmesi, canlıların ona inanması ve güç durumlarda ondan yardım istemelerini anlatmaktadır. [1, s. 38] Kelime anlamı olarak *Ses İşiten İlah* olan *Kuanşi im Pusar*, Burkan dininin kuzey mezhebi (*skr. Mahâyâna Uyg. uluğ kölüngü tayşing*) külliyyatından “*Asıl Dinin Nilüfer Çiçeği Kitabı*” (*Skr. Saddharmapuṇḍarīka-sūtra, Uyg. Vap hua ki nom çeçeki atlıg sudur*)’nın 25. bölümüdür. [2, s. 3] Sutranın, Eski Uygur Türkçesine çevirisinin bilinen bütün halindeki

¹ *Kuanşi İm Pusar* metni günümüz Türkiye Türkçesine aktarımı için Şinasi Tekin yayını kullanılmıştır [2].

bölümü de budur [3, s. 212]. Bunun dışında başka bölümlerden parçalar da mevcuttur [4, s. 492]. Bunlardan hareketle eserin tamamının Eski Uygurcaya çevrildiği düşünülebilir [5, s. 166]. Çince metin ile Sanskrit aslı karşılaştırıldığında bölüm bazında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Çince 25. bölüm, Sanskrit aslının 24. bölümüne denk gelmektedir. Eser üçüncü ve son kez Çinceye MS 600 yılında tercüme edildiğinde ise 27 bölümden oluşmaktaydı.

Kuanşi im Pusar'ın telif tarihi bilinmemektedir. Ancak Şinasi Tekin'e göre ilk Çince tercümesi M.S. 266 yılından sonra tamamlanmıştır. Buna göre Sanskritçe yazılmış aslı bu tarihten öncesine ait olmalıdır. [2, s. 4] Eserin Eski Uygur Türkçesine çevirisinin kim ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Eseri Radloff'tan sonra neşreden Şinasi Tekin'e göre mevcut dört yazmanın taşıdığı yazı özelliklerine bakıldığında Moğol devrinden (XIII yy.) önce olabileceği düşünülebilir. [2, s. 4]

Kuanşi im Pusar'ın ana konusu insanların maruz kaldıkları sıkıntılardan kurtulmak için *Kuanşi im Pusar* adındaki bodisatva'ya müracaat etmeleri ve Avalokiteşvara'nın da bu dualara karşılık vererek onları kurtarması ve Nirvâna'ya ulaştırmasıdır. [6, s. 83; 7, s. 243; 8, s. 125] Bu yönüyle metin bir korunma duası (tılsım) özelliğini göstermektedir.

Eski Uygur Türkçesinde Cümle

Kuanşi im Pusar, küçük hacimli bir metin olmasına karşılık (224 satır); içerdiği zengin sözcüksel öğelerin dışında; metni oluşturan cümlelerin birbirlerine bağlanmaları yönüyle de Eski Uygur Türkçesinin karakteristik bağlaçlı¹ birleşik cümle yapılarını içerir.

Bilindiği üzere Köktürkçe genellikle basit cümlelerden oluşmaktaydı.² Bunlar sanat kaygısından ziyade mesaj kaygıları taşıyan metinler olduklarından kısa cümleler içermektedir. Bağlama edatlarıyla oluşturulmuş birleşik cümle tipi daha çok Eski Uygur metinlerinden itibaren karşımıza çıkmaktadır. [9, s. 59] Türkçeye bağlama edatları sonradan yabancı dillerin tesiriyle ve tercüme aracılığıyla girmiştir. [10, s. 44; 11, s. 352; 12, s. 112]

Eski Uygur metinleri genellikle tercüme eserler olduğundan, çevirmenlerin asıl metni tam olarak verme ve doğru aktarma kaygılarından

¹ Eski Uygur Türkçesinde bağlaçların yapısı ve işlevleri için bkz.: [13].

² Bu dönemdeki bağlaçlar şunlardır: “artukı, aşnukı, başlayu, birlä, takı, tip, tiyin / teyin, udu, ulayu, yämä” [14, s.296-300].

dolayı kendilerini devamlı açıklama cümleleri kurmaya zorlamaktaydı. Bu da anlatımın sık sık kesintiye uğramasına; açıklamanın uzamasından kaynaklanan birleşik cümlelerin yoğun olarak kullanılmasına neden olmaktadır.

Kuanşi im Pusar metni de tercüme bir metindir. Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere bu metinde de fazlasıyla birleşik cümleyle karşılaşılır. Gerek bu cümle yapısının Eski Uygurcadaki oluşumu ve kuruluşu gerekse sonraki dönemlerdeki birleşik cümle yapılarının gelişimini anlamak yönüyle Eski Uygurca tercüme metinler ayrıca önem arz etmektedir.

Bağdaşıklık ve Sözcüksel Bağdaşıklık

Metindilbilimin konularından birisi olan bağdaşıklık / bağdaşma (İng. compatibility), metni oluşturan cümleler arasındaki anlam ilgilerini inceler. Berke Vardar, *bağdaşma* adlandırmasını tercih etmekte ve söz konusu terim için şu açıklamada bulunmaktadır: “Tümcede bir arada bulunabilen anlam birimler arasındaki ilişki. Anlambirimler bağdaşma özellikleriyle nitelenirler. Aynı bağdaşma özelliğini gösteren ve aralarında sözcenin bir noktasında seçim yapılmasını gerektiren anlambirimler aynı sınıfta yer alır. Aynı bağdaşmayı gösteren anlambirimlerden birbirini dışlamayanlar değişik sınıflara girer.” [15, s. 29]

Kâmile İmer, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy’un birlikte hazırladıkları *Dilbilim Sözlüğü*’nde ise *bağdaşıklık* adlandırması kullanılmakta ve terim için şu açıklamada bulunmaktadır: “Metnin / söylemin derin yapısında kavram ve bağlantılardan oluşan bütünlük; metni oluşturan yedi temel öğeden birisi. Tutarlılık da denir.” [16, s. 38]

Metindilbilimde yazılı metinlerin temel niteliklerinden birisi olan bağdaşıklık unsuru, yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere metni oluşturan her bir cümlenin bir önceki cümle/ler ile oluşturduğu anlam bütünlüğünden yola çıkarak, bu anlam bütünlüğünü oluşturan unsurları konu edinir. “Metni oluşturan tümceler, belirli bir başlangıç ve son ile, kendi içinde bir bağıntı ve bütünlük oluşturur.” [17, s. 60] Metindeki hiçbir cümle işlevsiz ve amaçsız değildir.

Bu çalışmada *Kuanşi im Pusar* metnindeki ardışık cümlelerde kullanılan sözcük düzeyindeki bağdaşıklık unsurları ele alınmaktadır. Söz konusu sözcüksel unsurlar öncelikle dilbilgisine göre sınıflandırıldı. Bu şekilde metinde hangi dilbilgisi unsurun bağdaşıklık için daha işlek olarak kullanıldığı da görülmüş olacaktır.

1. Sıfat görevindeki bağdaşıklık unsurları

İşaret sıfatları, metindilbilimde birer *art / ön gönderim*¹ unsuru olarak kullanılmıştır. *Kuanşi im Pusar*'da aslen zamir olan *ol* ve *bu*, metinde işaret sıfatı görevinde gönderim aracı olarak kullanılmışlardır.

... *anınğ ara bir bilge kişi kuanşi im pusar atın atasar ol kamağ tınığlar taluydaki tişi yeklerde ozar kırtulur esen tükel öz yirinte (barur)lar ..21–24 [onların arasında hakîm bir kimse, Kuanşi im Pusar adını ansa bütün o canlı varlıklar, denizdeki (insan yiyen) dişi devlerden kurtulur, sağ sâlim kendi yerlerine varırlar.]*

2. Zamir görevindeki bağdaşıklık unsurları

Gönderim ögesi olarak şahıs zamirlerinden üçüncü tekil şahıs zamiri *ol* ve ikinci tekil şahıs zamiri *sen*, yalın ve çekimlenmiş biçimleriyle metinde kullanılmıştır.

Ayrıca bir *değiştirim*² ögesi olarak belirsizlik zamiri “*birçok, bütün*” anlamındaki *kop* da metinde bir bağdaşıklık unsuru olarak kullanılmıştır³.

yarukunguz kop kamağ yalanguklar kögüzin yarutursiz mening yime kararırımın yarutu birzün 198–200 [Hikmetli ışığımız ile canlı varlıkların bütün hepsinin kavrama gücünü aydınlatırsınız. Benim de karanlığımı aydınlatın.]

3. Zarf görevindeki bağdaşıklık unsurları

Metinde ardışık cümleler arasındaki olay akışı ilintilenmesinde bağlantı ögelerinden *zaman bağı* kurmada zaman zarflarından (*ötrü, amtı...ötrü*) ve *durum bağı* kurmada ise nasıllık-nicelik zarflarından (*inçe, yana, ikileyü*) istifade edilmiştir.

.. *tağı yime kim kayu tişi tınığ urı oğul tileser kuanşi im pusarka tapını udunu teginip atın üzüksüz atasar ötrü köngülteki teg körkle kıtluğ ülüglüğü urı oğul kelürür..73–76 [ve yine herhangi bir kadın, bir erkek çocuğu dilese, Kuanşi im Pusar'a saygıyla tapınır, uyar, adını durmadan anarsa, sonunda gönlüne göre güzel, mesut bir erkek çocuğu dünyaya getirir.]*

.. *tengrim biz amtı kuanşi im pusarka tapığ udug tegürelim... ötrü kentününg tükel türlüğ satığsız erdnilig küntegüsün alıp kuanşi im pusarka tutdı inçe tip tidi tözünüm a lıng bu nom buşısı titir .. 155–159 [Tanrım, biz*

¹ “Bir göstergeyi bir göndergeye bağlama.” [18, s. 105]

² “Karşıtlığı göstermek amacıyla aynı dizide yer alan ögelerden birinin yerine bir başkasını koyma işlemi.” [16, s. 82].

³ *Kop*, Orhon yazıtlarında da bir değiştirim ögesi olarak kullanılmıştır [19, s. 75].

şimdi *Kuanşi im Puser*'a tapınalım. **Bundan sonra** kendisinin türlü türlü baha biçilmez taşlarla bezeli gerdanlığını aldı *Kuanşi im Puser*'a sundu, şöyle dedi: 'Efendim, alın, bu din için verilen sadakadır.]

... *tengri burkan inçe¹ tip yarlıkadı alkınçsız kögüzlüg bodisvt siz inçe biling bu yirtinçü yir suvdağı tınlıglar 100–102* [Tanrı Burkan **şöyle buyurdu**: 'Tükenmez gönüllü bodhisttva siz bunu böyle bilin! Bu dünyadaki canlı varlıklar..]

... *takı yime alkınçsız kögüzlüg bodisvt inçe biling kim kayu tınlıg altmış iki koti sanı gang ögüz içinteki kum sanınça bodisvtlar atın atayu tapını udını qataglansar ölüm küninge tegi atayu tapıgın uduğın egsütmeser aşın içgüsin tonın tonangusın ...82–86* [ve yine Tüenmez gönüllü bodhisattva, **böyle bilin ki** herhangi bir canlı varlık 62 koti kadar Ganj ırmağı içindeki kum sayısınca boddhisattvalar adını anmağa, onlara tapınmağa çalışsa; ölüm gününe kadar adını anıp saygı ve bağlılığını eksiltme; yiyeceğini, içeceğini, giyimini, kuşamını..]

... *alkınçsız kögüzlüg bodisvt yana ikileyü ötünti tözünüm bizinge yarlıkancı köngül turgurung bu buşımızın alıp asıg tusu kıling tip ötünti ol ödün tengri burkan kuanşi im puserka inçe tip yarlıkadı 159-163* [Tükenmez gönüllü bodhisattva **yine** ikinci bir defa daha yalvardı: 'Efendim, bize acıma duygunuzu gösterin! Bu sadakamızı alın, fayda sağlayın.' diye yalvardı. O zaman tanrı Burkan, *Kuanşi im Puser*'a şöyle buyurdu..]

4. Edat görevindeki bağdaşıklık unsurları

Edat görevindeki bağdaşıklık unsurları birer değiş-tirimi unsuru olarak ardışık cümleler arasında sebep bağı (anın), benzerlik bağı (antag), karşıtlık bağı (azu, birük) ve ekleme bağı kurmada (takı, yime) kullanılmışlardır.

...*anın kamağ tınlıglar ayayu ağırlayu tapını udunu atayu tutmuş kergek alkuğa korkunçsuz buşı birgüçi titir için ol ödün alkınçsız kögüzlüg bodisvt inçe tip ötünti.. 152–155* [**Bu yüzden**, herkese korkusuz kurtuluş (?) verdiği için canlı varlıkların, durmadan ona saygı göstermeleri, tapınmaları, adını anmaları gerektir. O zaman Tükenmez gönüllü bodhisattva şöyle dedi ve bir ricada bulundu..]

...*anın tınlıglar atamış tapınmış kergek ol ödün yir tutar bodisvt ornınta turup tengri burkanka inçe tip ötünti .. 212–214* [**Bu yüzden**

¹ Ş. Tekin, eserin ek ve Sözler Fihrist bölümünde "böyle" olarak anlamlandırdığı inçe benzetme edatı, eserde en çok kullanılan edattır [2, s. 41]. Eraslan, inçe ile kurulan cümleleri "açıklayıcı birleşik cümle" olarak adlandırmıştır [20, s. 530].

canlı varlıkların adını anmaları, ona tapınmaları gerektir. O zaman Dünyayı tutan bodhisattva yerinden kalktı, tanrı Burkan'a saygıyla şöyle dedi...

ming tümen klp öd nomlasar taķı alķınmagay kuanşi im pusar atın atamış ogrınta edgü kılınçlıg asıgı tususı antağ titir.. 94–96 [sayısız devirler boyunca dini öğretse **de** azalmaz, *Kuanşi im Pusar* adını andığı sıradaki amelin faydası işte böyledir.]

...anı için kuanşi im pusar tip atanur .. anı için siz alķınçsız kögüzlüg bodistv inçe biling ukung kuanşi im pusar kutadmaķ erdemi antağ kasınçıg uluğ titir taķı yime (kim) kayu tınlıg amranmaķ uvutsuz biligi küçlüg erser kuanşi im pusar atın atasar..ol uvutsuz biligde kiter amrılır... 58-63 [onun için *Kuanşi im Pusar* diye adlandırılır. Onun için siz Tükenmez gönüllü bodhisattvaişte bunu böyle bilin anlayın ki *Kuanşi im Pusar*'ın mesut etme gücü **böyle** çok büyüktür. Ve yine herhangi bir canlı varlığın sevme hayâsızlığı kuvvetli olur da *Kuanşi im Pusar* adını anarsa, bu hayâsızlığı gider, sükûnet bulur.]

...taķı yime kim kayu tınlıg beglerde ağır yazukluğ bolup tutup ölürgeli azu¹ kınağalı sakınsar kılıcı bıçgesi kağılı tsun tsun sınar uvşanur neng bat kılı umaz kırtulur... 25–29 [ve yine herhangi bir canlı varlık, beylere karşı suç işlese; onu tutup öldürmeği **veya** ona işkence etmeği tasarlasalar; kılıç, bıçak ve kırbaçları parça parça olur, ufalanır hiç fenalık edemezler, kurtulur.]

...(tip yar)lıkadı tözünüm birük bu yirtünçüde sansız tümen t(inlığlar)... 9 [Şöyle buyurdu: Asîlim, **eğer** bu yer yüzünde sayısız canlı varlıklar...]

5. Fiil görevindeki bağdaşıklık unsurları

Metinde aktarma cümlelerinin yüklemeleri birer bağdaşıklık ögesi oluşturlar².

ol edgü kılınç ertingü öküş titir tengrim tip ötünti .. Tengri burķan yana inçe tip yarlıķadı 89–90 [Bu iyi amel pek çoktur, tanrım! **dedi**. Tanrı Burkan yine şöyle **buyurdu**...]

¹ Eski Türkçedeki cümle başı edatlarından [21, s. 115].

² İç ece cümlelerin yüklemi olur. Köktürk metinlerinde bu tip aktarma cümleleri tip, teyin / tiyin ile yapılmaktadır [18, s. 194].

6. Kelime grubu yapısındaki bağdaşıklık unsurları a. İkileme yapısındaki bağdaşıklık unsurları

Eski Uygur Türkçesi metinlerinin karakteristik unsurlarından olan ikilemelerle cümleler arasında karşıtlık bağı ve katkı / sürerlilik bağı oluşturmada faydalanılmıştır.

.. *birük **adın** **adın** öge bilge atlıg yüzlüg er evçi körkin körü kırtulğu tınığlar erser kuanşi im pusar ol tınığlar kabadınadın öge bilge atlıg yüzlüg er evçi körkin körtgürü nomlayur kırtgarur.. 136–139* [eğer **çeşitli** meşhur, hakîm, asîl, saygıdeğer erkek ve kadınlam yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, *Kuanşi im Pusar* o canlı varlıklara, çeşitli, meşhur, hakîm, asîl, saygı değer erkek ve kadınlar kılığına girerek görünür, dini öğretir, kurtarır.]

.. .. ***adruk** **adruk** etüz körtgürüp bu sav atlıg yir suvda yoriyur tınığlarıg kırtgarur 150–151* [**çeşitli** kılıklara girip bu sav adlı yer yüzünde yaşayan canlı varlıkları kurtarır, fayda sağlar.]

.. ***kim kayu**¹ tınıg artuk küçlüg övkeçi erser kuanşi im pusar atın atasar övkesi korayur 63–65* [**ve herhangi** bir canlı varlığın öfkesi kuvvetlenirse ve bu canlı varlık da *Kuanşi im Pusar* adını anarsa öfkesi azalır.]

.. ***kim kayu** kişi kuanşi im pusarka tapıg uduğ ayamak çitlemek atamak (kirt)günmekde ulatı tegürgeli emgek emgenser ol emgeki neng yoğsuz bolmaz.. 78–81* [**Herhangi bir** kimse *Kuanşi im Pusar*'a saygı ve hürmet göstermek, onu anmak, ona inanmak gibi şeylerde kulluk etmek için gayret etse, o emeği hiç boşa gitmez.]

... ***tağı yime**² ming tümen tınığlar altun kümüş erdni monçuk satıgsız erdniler tilegeli... 17–19* [**Ve yine** sayısız canlı varlıklar, altın, gümüş, mücevher, boncuk ve baha biçilmez değerli şeyleri aramak için...]

... ***tağı yime** bu üç ming uluğ ming yir suvda sansız tümen yağı yavlağ kuvrap ol kalın yağı yavlağ ara kalın satıgçılar yolayu ertgeli sakınsar korkunçluğ busuşluğ erser yana ol biş yüz satıgçılarda bir bilür er sartbav satıgçılar uluğı ol kalın satıgçılarıg başlap yolçısı yirçisi bolup ertingü öküş ağı barım ağır yükler birle ol yağılar ara uduzup iltgeli sakınsar ertingü alp erür.. 41–48* [**ve yine** bu sayısız memleketlerde sayısız

¹ Ş. Tekin, bu cümle yapısı için “bağlayıcı fâil cümlesi” demektedir [22, s.103].

² Gabain'in kelime yapılmaları adı altında verdiği tağı ymä “ve, ayrıca” olarak anlamlandırmıştır [21, s.116].

yol kesiciler toplansa ve bu bir sürü yol kesici arasından, bir çok satıcı yola çıkıp geçmeyi düşünseler; korkup sıkıntıya düşseler; yine bu beş yüz satıcıdan bir bilgili kişi, bir kervan başı, yani satıcıların büyüğü, bu birçok satıcıyı, başlarında, onların kılavuzu olarak birçok mal mülk ve ağır yükler ile bu yol kesiciler arasından geçip götürmeyi düşünse, bu çok güç olur.]

... *tağı yime kim kayu tınlığ beglerde ağır yazukluğ bolup tutup ölürgeli azu kınağalı sakınsar kılıcı biçgesi kağılı tsun tsun sınar uvşanur neng bat kılu umaz kırtulur...* 25–29 [Ve yine herhangi bir canlı varlık, beylere karşı suç işlese; onu tutup öldürmeği veya ona işkence etmeyi tasarlasalar kılıç, bıçak ve kırbaçları parça parça olur, ufalanır; hiç fenalık edemezler, kurtulur.]

...*tağı yime birük bu üç ming uluğ ming yir suvda tolu yavlağ yek içgek erser kelip ol kişig ölürgeli örletgeli sakınsar angar utru kuanşi im pusar atın ursar ol kamağ yekler ol kişi tapa kınğırtı yavlağ közin körü umağaylar anı tağı ne timiş kergek kim ol kişig ölüri usar...* 29–35 [Ve yine bu sayısız memleketlerde bir çok kötü devler bulunsa; gelip o kimseyi öldürmeyi, eziyet etmeyi düşünseler, o kimse onlara *Kuanşi im Pusar* adını tutsa, o kimseye karşı azgın ve kötü bakışlarla bakamazlar; nerede kaldı ki bu bütün devler o kimseyi öldürebilsin veya ona türlü zarar ve ziyan verebilsinler.]

b. Edat grubu yapısındaki bağdaşıklık unsurları

Edat grubu yapısındaki *anı için*, metinde amaç bağı kurmada faydalanılmıştır.

... *ol k(amağ) emgekligler emgekinte antağ kırtulur anı için bu bodisvt kuanşi im tip atanur 11–13* [bu bütün ızdırap çekenler ızdıraplarından böylece kurtulurlar; **onun için** bu bodhisattva, *Kuanşi im Pusar* diye adlandırılır.]

... *anı için kuanşi im pusar tip atanur .. anı için siz alkınçsız kögüzlüğü bodistv inçe biling ukung kuanşi im pusar kutadmağ erdemi antağ kasinçig uluğ titir tağı yime (kim) kayu tınlığ amranmağ uvutsuz biligi küçlüğü erser kuanşi im pusar atın atasar..ol uvutsuz biligde kiter amrılır...* 58–63 [**onun için** *Kuanşi im Pusar* diye adlandırılır. **Onun için** siz tükenmez gönüllü bodhisattva, işte bunu böyle bilin anlayın ki *Kuanşi im Pusar*'ın mesut etme gücü böyle çok büyüktür. Ve yine herhangi bir canlı varlığın sevme hayâsızlığı kuvvetli olur da *Kuanşi im Pusar* adını anarsa, bu hayâsızlığı gider, sükûnet bulur.]

Sonuç

Kuanşi im Pusar metni hacimli bir eser olmamasına karşılık içerisinde oldukça zengin sözcüksel bağdaşıklık öğeleri bulundurulur. Metnin esasen tercüme bir metin olması nedeniyle uşundan cümleler arasındaki anlam ilgisini sağlamak için sık sık başta edatlar olmak üzere diğer kelime türlerine ve kelime gruplarına başvurulmuştur. *Kuanşi im Pusar*'ın okunamayacak şekilde zedelenmiş kısımları da naşir tarafından mevcut bağdaşıklık unsurları kullanılarak anlamlandırma yapılmıştır. Metindeki sözcük halindeki bağdaşık unsurları dilbilgisine göre sınıflandırıldığında sıfat, zamir, zarf, edat ve fiillerden istifade edildiği görülmüştür. Bunların yanı sıra kelime grubu olarak Eski Uygur Türkçesinin karakteristik söz dizimi unsurlarından ikilemelerden ve edat gruplarından da faydalanılmıştır. Metinde cümleler arası bağlantı öğeleri olarak zaman bağı, durum bağı, sebep bağı, benzetme bağı, karşıtlık bağı ve ekleme bağı bulunmaktadır. Metinde ayrıca sözcük halindeki bağdaşıklık unsurları olan gönderim ve değiştirim öğelerine yer verilmiştir.

Eserin zengin ve sağlam bir bağdaşıklık örgüsüne sahip olması hem tercümanın dile olan hâkimiyetini hem de Eski Uygur Türkçesinin bir başka dilden eser tercüme edilebilecek yetkinliğe ve zenginliğe ulaştığını göstermektedir.

KAYNAKLAR

1. Özcan, C. “Eski Uygurca *Kuanşi im Pusar* Üzerine Notlar”, *Bellekten*, 2015. 63-1, 37–47
2. Tekin, Ş., *Uygurca Metinler I, Kuanşi im Pusar (Ses İşiten İlah)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1993.
3. Ölmez, M., *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları. 2017.
4. Barutçu Özönder, S., “Eski Türklerde Dil ve Edebiyat”, *Türkler*, c.3, 481–501. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 2002.
5. Demir, N. – Yılmaz, E., “Erken Dönem Uygur Edebiyatı (VIII- XIV. yüzyıl): II. Nesir”, *Türk Edebiyat Tarihi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları. 2007. c. I, 154–176.
6. Ercilasun, A. B., *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları. 2011.
7. Ercilasun, A. B., “Uygur Edebiyatı”, *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınları. 1985. c.1, 79–113.
8. Akar, A., *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları. 2018.
9. Mansuroğlu, M., “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Bellekten 1955*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1988. 59–71.
10. Grönbech, K., *Türkçenin Yapısı*, çev.: Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2000.
11. Ergin, M., *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları. 2004.
12. Hacıeminoğlu, N., *Türk Dilinde Edatlar, (En eski Türkçe metinlerden zamanımıza kadar)*, – Yazı dilinde-, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları. 2015.

S. Demirbilek. *Kuanşi im Pusar*'da Ardişık Cümlelerde Sözcüksel Bağdaşlık

13. Karahan, A., *Eski Uygurcada Bağlaçlar*, Ankara: Grafiker Yayınları. 2015.
14. Şirin, H., *Eski Türk Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2016.
15. Vardar, B., *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yayınları. 2002.
16. İmer, K. - Kocaman, A.- Sumru, A., *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. 2011.
17. Günay, D., *Metin Bilgisi*, İstanbul: Multilingual Yayınevi. 2000.
18. Tekin, T., *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2016.
19. Subaşı Uzun, L., *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, Ankara: Simurg Yayınları. 1995.
20. Eraslan, K., *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2012.
21. Gabain, A. V., *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2007.
22. Tekin, Ş., “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Dil-Kültür-Sanat, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. 2002, c. 2, 69–119.

Андатпа

Куанши им Пусар, көне ұйғыр тіліне аударылған туындылардың бірі, буркан дінінің солтүстік ағымының топтамасы – «*Asil Dinin Nilüfer Çiçeği*» кітабының 25-ші бөлімі. Бұл туындының санскрит, қытай және көне ұйғыр тіліндегі нұсқалары Моңғол дәуірінен (XIII ғ.) бұрын жасалған деп саналады. Туындыда күрделі сөйлемдердің көптеген түрлері бар. Бұлар – сол кезеңнің тілдік ерекшеліктерін және мәтін жасау тәсілдерін көрсететін маңызды тілдік бірліктер. Сондықтан, құжаттарды сканерлеу әдісінің көмегімен мәтіндік сөйлемнің құрылымы зерттелді, алынған нәтижелер арасынан тек тізбекті сөйлемдердің лексикалық үйлесімділік элементтеріне назар аударылды. Мақалада бұл элементтер мысалдар арқылы көрсетілген. Зерттеуде негізге алынған мәтін – Шинаси Текиннің жариялаған туындысы. Бір тізбекті сөйлемдер арасындағы семантикалық байланысты құрап тұрған сөздер алдымен түрі бойынша жіктеледі, содан кейін алдыңғы сөйлеммен қандай мағына бойынша байланысқанын көрсетеді. Бұлардың саны айтарлықтай көп. «*Куанши им Пусардағы*» үйлесімді бай элементтер ежелгі ұйғыр тілінің мықты жазба тілі болғанын көрсетеді.

Кілт сөздер: Куанши им Пусар, ежелгі ұйғыр тілі, үйлесімділік, мәтіндік лингвистика.

(С. Demirbilek. *Куанши им Пусардағы* дәйекті сөйлемдердегі лексикалық сәйкестік элементтері)

Аннотация

Куанши им Пусар, одна из переведенных работ, переведенных на древний Уйгурский турецкий язык, является 25-м изданием книги цветов лотоса благородной религии из коллекции Северной секты Бурканской религии. Считается, что древние уйгурские копии этого произведения, являющиеся санскритом, китайским и турецким вариантом, были основаны ранее монгольской эпохи (XIII в.). В тексте произведения появилось много разных вариантов комбинированных предложений, полученных из перевода. Это важные языковые единицы, которые отражают языковые особенности периода и методы создания текста. Таким образом, с помощью метода сканирования документов была изучена структура предложения текста, тема сужается, перемещаясь между полученными результатами, сосредоточившись только на элементах лексической смысл последовательных предложений. В исследовании эти элементы были проиллюстрированы примерами. В этом исследовании сканированный текст является произведением Шинаси Текина. Слова, которые устанавливают семантическую связь между последовательными предложениями, сначала классифицируются по типу слова, а затем показывают, по какому значению связаны с предыдущим предложением. Их количество довольно велико. Эти богатые элементы сплоченности в *Куанши им Пусаре* указывают на то, что древний Уйгурский турецкий язык является сильным письменным языком.

Ключевые слова: *Куанши им Пусар*, древний уйгурский турецкий, сочетаемость, текстовая лингвистика.

(С. Демирбилек. Элементы лексической совместимости в последовательных предложениях в Куанши Им Пусаре)